

Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. № 29, Київ, 2014

О. БЛИК

РОЛЬ ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В РАЗВИТИИ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ 20-40 ГОДОВ XIX ВЕКА: ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ И УВЛЕЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫМИ ТРАДИЦИЯМИ

В статье рассмотрена роль Харьковского университета в развитии украинской литературы первой половины XIX века. В Харьковском университете сформировалось мощное украинское движение. Первые украинские журналы печатались в университетской типографии, их цензура также принадлежала университету. Жизнь членов Харьковской школы романтиков была тесно связана с университетом (А. Метлинский, Н. Костомаров, И. Срезневский, А. Корсун, М. Петренко). Установлено, что именно университет создал ту интеллектуальную атмосферу, в которой смогла развиваться украинская романтическая литература.

Ключевые слова: Харьковская школа романтиков, Харьковский университет, украинская журналистика, П. Гулак-Артемовский, М. Костомаров, А. Метлинский, И. Срезневский, Н. Цертелев.

О. BLYK

THE ROLE OF KHARKIV UNIVERSITY IN UKRAINIAN LITERATURE OF 20-40S OF THE XIX CENTURY: INTELLECTUAL MOVEMENT AND ADMIRATION NATIONAL TRADITIONS

The article tells about role of Kharkiv University in Ukrainian literature XIX first part century development. We can see great Ukrainian movement in Kharkiv University. The University printed first Ukrainian magazines in his own publishing house, and the university censored this magazines. The lifeway of Kharkiv romantic poets (A. Metlinskiy, M. Kostomarov, I. Sreznevskiy, O. Korsun, M. Petrenko) was strongly connected with Kharkiv University. The author proves Kharkiv University created specific atmosphere, in which Ukrainian romantic literature can be developed.

Key words: Kharkiv romantic school, Kharkiv University, Ukrainian journalism, P. Hulak-Artemovskiy, M. Kostomarov, A. Metlinskiy, I. Srezneskiy, M. Tserteliev.

УДК – 398.8(477):332.145

Олена БОЙЧУК

ВОЛИНСЬКІ ЩЕДРІВКИ: ДО ПИТАННЯ ВІДОБРАЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ СПЕЦИФІКИ РЕГІОНУ

Автор, аналізуючи тексти волинських щедрівок, звертається до окреслення господарської специфіки регіону. Зокрема, помічено провідну роль хліборобської тематики у пісennих текстах, а відтак говоримо про традиційність цієї системи господарювання на теренах Волині. Чільне місце у фольклорних текстах займають тваринницьке, дещо менше – скотарське розуміння достатку. Опираючись на статистичний метод дослідження, з'ясовано пропорційне співвідношення зазначених господарських систем.

Ключові слова: щедрівка, Волинь, мисливство, скотарство, збиральництво, хліборобство, тваринництво, господарська специфіка.

У річному циклі свят чи не найбільшою виразністю, яскравістю, жвавістю і, зрештою, популярністю характеризується зимова календарна обрядовість та пісennість, яка має давню традицію свого функціонування та побутування на теренах України. У новочасній науці побутує думка про те, що колядування та щедрювання майже в незмінному вигляді існують ще з часів раннього заліза (від I тис. до н. е.). [4, с. 68]. Утім про існування космогонічного міфу, втіленням якого в українському фольклорі постає колядка, можемо говорити зі ще давніших часів – епохи бронзи (II тис. до н. е.). [6, с.59-65]. З огляду на активне побутування колядок та щедрівок від такого давнього часу аж до другої половини XX ст., зимові вітально-величальні пісні зберегли у своєму змісті чимало архаїчних елементів, у т.ч. й етновизначальних. Адже саме в цей час (епоху бронзи) закладаються основи своєрідних етнокультурних компонентів, формування яких відбувається не без врахування господарських уподобань. Відтак новорічні вітально-величальні пісні – вдячний матеріал для дослідження текстів з погляду відображення господарської специфіки окремих регіонів. Загалом зимова обрядовість і пісennість часто привертала увагу збирачів та дослідників фольклору, з-поміж яких М. Костомаров, М. Драгоманов, В. Антонович, І. Нечуй-Левицький, О. Потебня, М. Сумцов, М. Коробка, М. Грушевський, Кс. Сосенко, Ф. Колесса,

С. Килимник, О. Дей, М. Федоришин, В. Ковальчук, В. Головатюк, Ю. Климець, Т. Шемберко, В. Давидюк та ін. І все ж для науки відпрацьованою цю тему не можна вважати. Для прикладу, волинські щедрівки у контексті відображення господарської специфіки регіону ще не ставали предметом окремого дослідження. В цьому вбачаємо **актуальність** та **новизну** зазначеної теми.

Джерельну базу дослідження складають тексти, які зібрав, упорядкував, прокоментував і видав Віктор Давидюк у збірці «Волинські щедрівки»[3], яка на сьогодні є найповнішим видання зазначеного різновиду новорічних пісень з теренів етнографічної Волині. І хоча подані у збірці пісенні зразки репрезентують головню фольклорну традицію Західної Волині, все ж для визначення найзагальніших тенденцій господарських уподобань, а відтак особливостей матеріальної та духовної культури регіону, гадаємо, їх буде достатньо.

Загалом розвиток людської цивілізації пов'язується зі змінами таких найдавніших господарських систем, як мисливство, скотарство, збиральництво, примітивне рільництво та хліборобство, присадибне тваринництво. Існування кожної із цих систем співвідноситься з окремими історичними періодами, характеризується своєрідними тенденціями розвитку і способами засвідчення у фольклорних текстах. Відтак **завданням** нашого дослідження – з'ясувати, які ж із перерахованих систем господарювання відображені у текстах волинських щедрівок та, опираючись на статистичний метод, вирахувати їх кількісне співвідношення, а відтак окреслити домінантні господарські пріоритети регіону.

Загальна кількість текстів щедрівок, що бралися до уваги, – 43 зразки.

Ідучи від найдавнішої системи господарювання – *мисливства* – зазначимо, що реалії такої відображені в одному тексті щедрівки (3% від загальної кількості), де парубок і «браття» збираються вполювати лося, ведмедя і дикого вепра «на весіллячко» та «гуляннячко».

- Вставайте, браття, щонайраніше,
Святий вечор, щонайраніше.* Рефрен повторюється
після кожного рядка
Беріте коней найвороніших

Та й поїдемо на польованне.
Заполюємо лося, ведмедя,
Й лося, ведмедя, дикого вепра.
Лося, ведмедя й на весіллячко,
Дикого вепра на гуляннячко... [3, с. 97]

3.Марчук, з'ясовуючи генетичні витоки українського весілля, зазначає, що звичай передшлюбного полювання свою тяглість веде принаймні з часів мезоліту – XII-V тис. до н. е. В цей час однією з головних передумов на шляху до сімейного статусу було самостійне впольовування великого звіра [8, с.104]. Цей же мотив ловів присутній і в обряді сватання, під час якого шукали слід загубленої куниці, олениці, телички або ягнички. Відтак обряд, існуючи від найдавніших часів, засвідчив у своєму змісті реалії як мисливської (куниця, олениця), так і скотарської (теличка, ягничка) доби [8].

Саме таку контамінацію господарських систем засвідчує і поданий текст щедрівки, у змісті якої, крім впольованих диких тварин (реалій мисливської доби епохи мезоліту), згадується кінь. Відомості про цю тварину можуть співвідноситись із епохою міді (енеоліту). Адже саме в цей час (IV тис. до н. е.) степові скотарські племена середньостогівської, ямної та кеміобинської культур першими приручили коня, застосовуючи його винятково для верхової їзди [4, с. 45]. Саме з цією метою використовують коня і парубок та «браття» у згаданій щедрівці.

Інша господарська система, яка відображена у текстах волинських щедрівок, – *скотарство*. Її існування на теренах України співвідноситься із добою енеоліту. Зокрема перші скотарські племена почали переселятися на українські землі не пізніше III тис. до н. е. [8, с. 161]. Утім реалії скотарського періоду, зорієнтованого довкола розведення овець та кіз, у волинських фольклорних текстах представлені доволі обмеженою кількістю – 3 зразки або 7%. У цих щедрівках господаря викликають подивитись на кошару, де «овечки покотились, а ягнички народились» [3, с. 71, 74, 75].

Нетиповість побутування скотарських мотивів у текстах щедрівок вказує на те, що ця система господарювання не може вважатися традиційною для жителів етнографічної Волині (принаймні її західної частини). Ця ж інформація підтверджується і

на рівні археології. Так, у лісостепових районах (а волиняни віддавна є представниками саме цього природно-ландшафтного поясу) остеологічних матеріалів, які б свідчили про популяцію кіз та овець на цих територіях, мало, і то головним чином вони пов'язані зі стоянками прийшлих сюди із Балкан племен лінійно-стрічкової кераміки, які довго тут не затримались [6, с. 31]. З цих же міркувань не обжились на території Західної Волині зарубинецькі племена (III ст. до н. е. – II ст. н. е.), які займалися переважно скотарством, оскільки поруч знаходилися багаті на воду, а відтак і на траву території Полісся [5, с. 66]. З огляду на це в межах сусіднього західнополіського регіону віддавна зорієнтовувались на розведенні більшої кількості овець, маючи з того м'ясо, молоко, а найбільше – заради вовни та виготовлення кожухів. Підтвердження того, що побут та матеріальна культура впливають на зміст та зовнішнє оформлення фольклорних текстів, знаходимо у віншувальній традиції Західного Полісся. Як показують наші спостереження, щедрівники під час новорічних обходів дворів у зазначеному регіоні бажають господареві, аби поповнились його отари овець набагато частіше (46%) [1, с. 65]. Це в свою чергу вказує на відмінність господарських систем регіонів, що знайшло відображення у фольклорних текстах.

Оскільки історично перехід від привласнювального до відтворювального господарства відбувався поступово, то ця ж поетапність знайшла відображення і на рівні фольклорних текстів. Зокрема, на теренах Волині представлені зразки, у яких однаково цінними вважаються і *скотарські*, і *тваринницькі* господарські пріоритети, щоправда в різній почерговості (2 тексти або 5%). У таких щедрівках господар іде подивитись, «чи корови потелились, чи ягнятка народились» [3, с. 73, 76].

Окрема кількість текстів волинських щедрівок (8 зразків або 19%) містить у своєму змісті згадки про коня, корову, бичка, ковбасу, сало. Такі системи цінностей могли розвинути за умови домінування у господарській системі *тваринницьких* первенів, зокрема тих, що стосуються розведення великої рогатої худоби. Наприклад:

Вижиньте бичка за воріточка,
А я попасу – дайте ковбасу.
Ковбаса впала, дай, бабо, сала.

Сала припечу, од бичка втечу [3, с. 135].

За спостереженням В.Давидюка, ця система господарювання на території Полісся та Лісостепу має давню традицію і підтверджується на рівні численних обрядодій, пов'язаних з першим вигоном, випасанням великої рогатої худоби та вберіганням її від напастей тощо. [6, с. 31]. Помічену тенденцію підтверджують і тексти волинських щедрівок. І все ж говорити про виразне домінування тваринницьких пріоритетів у волинській господарській системі не випадає (принаймні покликаючись на тексти щедрівок). Адже очевидну більшість складають все-таки *хліборобські* господарські цінності, суть яких бачиться у здійсненні перш за все мрій господаря про багатий урожай. Для прикладу:

– Ой виydi, виydi, господароньку, Щедрий вечір,
господароньку.

Скажемо тобі щиру правдоньку, Щедрий вечір, щиру
правдоньку.

Дамо ми тобі три користочки, Щедрий вечір, три користочки.
Перша користка в твою комору, Щедрий вечір, в твою комору.
Друга користка в твою стодолу, Щедрий вечір, в твою стодолу.
Третя користка на твою ниву, Щедрий вечір, на твою ниву [3,
с. 146].

У текстах подібного змісту (нараховуємо таких 15 або 35%) найвищим мірилом достатку виступають «жито, пшениця, всяка пашниця», овес, кутя пшеничная, мука тощо. Те, що господаря часто застають в полі чи в стодолі, біля жита чи пшениці, на думку Івана Нечуя-Левицького, доводить, що український народ (а, виходячи із наших матеріалів, і на теренах Волині) святкує Різдво як народ-хлібороб, благаючи собі хорошого врожаю та достатку. [9, с. 63].

З-поміж текстів волинських щедрівок натрапляємо на варіанти, у яких мовиться про ритуальне поїдання куті:

Посідали кругом стола,
Їдять кутю пшеничну,

А п'ють воду криничную [3, с. 100].

Кутя, характеризуючи господарські пріоритети, утверджує думку принаймні про урожай пшениці (прикметно, що, покликаючись на тексти щедрівок, волиняни використовували лише цю злакову культуру як основний інгредієнт приготування

ритуальної страви). Більше того, кутю в усіх випадках запивають водою. Отже, за консистенцією вона традиційно повинна бути доволі густою.

Як нам відомо, для приготування куті, крім пшениці, потрібними вважаються принаймні такі складові, як мак та мед. У змісті волинських щедрівок натрапляємо на відомості щодо традицій вирощування маку, який теоретично використовували для приготування куті:

Ой там по гороньках сніженьки лежать.

Ой дай Боже, сніженьки лежать*. [Рефрен повторюється після кожного рядка]

Там по долинах річеньки бринять.

Там по городах мак процвітає [3, с. 115].

Натомість волинські щедрівки не містять жодної інформації про мед, який вважається продуктом збиральництва. Відтак говоримо про те, що бортництво не відігравало важливої ролі в господарському житті волинян, на відміну від, скажімо, поліщуків. Адже населення Полісся здавна займалось збиральництвом, яке було важливим допоміжним господарським промислом. У княжі часи до цього спонукали ще й феодалні повинності, необхідність сплачувати данину, яку здавали рибою або медом [7, с. 16.]. Як наслідок – згадки про мед знайшли своє відображення у текстах поліських щедрівок:

Сидить дядько кінець стола,

Їсть кутіцу пшаничну, / 2 р.

Ситицею поливає, / 2 р.

Густим медом накладає [2, с. 255]

Доволі виразною господарською прикметою населення Волині, як показує щедрівковий матеріал, є симбіоз *хліборобства і присадибного тваринництва*. Текстових зразків, що відображають таку систему господарювання, нараховуємо 12 (або 28 % від загальної кількості).

Основним інваріантом з-поміж волинських щедрівок можна вважати текст із мотивом орання поля задля засівання ниви:

За тим плужком Господь ходить, щедрий.

Святий Петро поганяє, щедрий.

Божа мати їсти носить, щедрий,

Їсти носить, Бога просить, щедрий.

– Гори, синку, цюю нивку, щедрий.

Да й посіємо пшеницю, щедрий.

З колосочка – жита бочка, щедрий.

А з другого – жита много, щедрий [3, с. 139].

Оскільки у щедрівці говориться головно про хліборобські орієнтири, то основне, на чому зосереджується увага, – це урожай чи то жита, чи то пшениці. І хоча у тексті відсутні будь-які згадки про худобу, її змушені були використовувати під час весняної оранки. Отож, у тексті щедрівки зафіксовано той історичний період, коли підсічне рільництво було витіснене орним, яке в свою чергу вимагало постійного удобрення ґрунтів задля забезпечення кращого врожаю. Співвідноситись такі реалії можуть, найглибше, із добою енеоліту (відколи було приручено коня), а ймовірніше – епохою бронзи. Утім, як зазначає В. Давидюк, навіть у цей час (II тис. до н. е.) пропорція населення, яке займалась скотарством значно перевищувала те, яке займалось хліборобством та домашнім тваринництвом [6, с. 53].

Отож, проаналізований на основі статистичного методу матеріал, дає можливість стверджувати, що Волинь – це регіон, де визначальною господарською системою є хліборобство (вочевидь, з огляду на родючі чорноземні ґрунти), паралельно до якого розвивається присадибне тваринництво. Розведення великої рогатої худоби на теренах Волині має глибоке історичне коріння, тоді як утримування овець для волинян не є настільки традиційним господарським промислом. Утім, чи однаковим є пропорційне співвідношення господарських систем, а відтак і традицій господарювання у різних регіонах, питання, яке залишається відкритим для подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білик О. Щедрівки Західного Полісся: господарський аспект/ Олена Білик // Фольклористичні зошити. – Вип. 6. – 2003. – С. 55-69.
2. Білик О.А. Календарно-обрядова пісенність Західного Полісся [Монографія] / О.А.Білик. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. – 334 с.

3. Волинські щедрівки / збір., упор. і прокомент. Віктор Давидюк. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. – 152 с.
4. Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) / В.Ф.Давидюк. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 436 с.
5. Давидюк В. Етнологічний нарис Волині / Віктор Давидюк. – Луцьк: Інститут культурної антропології, 2005. – 70 с.
6. Давидюк В. Походження українського фольклору / В.Ф.Давидюк. – Луцьк: Вежа, 2006. – 120 с.
7. Данилюк А. Традиційна архітектура регіонів України: Полісся / Архип Данилюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 147 с.
8. Марчук З. Генеалогія українського весілля / Зоряна Марчук. – Луцьк: Інститут культурної антропології, 2005. – 284 с.
9. Нечуй-Левицький Іван. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.

Е. БОЙЧУК

ВОЛЫНСКИЕ ЩЕДРИВКИ: К ВОПРОСУ ОТРАЖЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ СПЕЦИФИКИ РЕГИОНА

Автор, анализируя тексты волинских щедривок, обращается к разработке хозяйственной специфики региона. В частности, замечено доминирующую роль земледельческой тематики в песенных текстах, что дает возможность говорить о традиционности этой хозяйственной системы на территории Волыни. Значительное место в фольклорных текстах занимают животноводческое, несколько меньше – скотоводческое понимание изобилия. Опираясь на статистический метод исследования, установлено пропорциональное соотношение указанных хозяйственных систем.

Ключевые слова: щедривка, Волынь, охота, скотоводчество, собирательство, земледелие, животноводство, хозяйственная специфика.

О. BOICHUK

VOLYN SCHEDRIVKY: TO QUESTION OF REFLECTION SPECIFIC OF MENAGE OF REGION

An author, analysing texts of Volyn schedrivky, marks the specific economics of region. We draw attention that the themes of husbandry in songs plays an important role, and consequently talk about traditional character of this system of menage on the walks of life of Volyn Important place in folklore texts takes stock-raising (breeding of cattle). Leaning against the statistical method of research, proportional correlation of the marked economic systems is found out.

Keywords: schedrivka, Volyn, hunt, cattle-breeding, gathering, husbandry, stockbreeding, specific of menage.

УДК 811.161.1:801.81

Тетяна ГОНЧАРУК

ОБ'ЄКТИВАЦІЯ БІНАРНОЇ ОПОЗИЦІЇ ВЕРХ/НИЗ У ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ

У статті розглянуто способи вербально-символічної об'єктивації бінарної опозиції верх/низ на матеріалі російських фольклорних текстів. Виділено основні символіко-семантичні компоненти, що характеризують розглянуті протиставлення в оціночно-аксіологічній парадигмі. Продемонстровано зв'язок символічних значень лексичних одиниць-вербалізаторів бінарної опозиції верх/низ з елементами внутрішнього лексику людини.

Ключові слова: бінарна опозиція верх/низ, символ, внутрішній лексикон, фольклорні тексти.

Найдавнішим способом категоризації дійсності є принцип бінарності. За допомогою системи бінарних опозицій міфічна свідомість моделює світ. Дослідження у цій царині доводять, що дуальний принцип сприйняття світу не тільки однаково притаманний первісним народам усіх часів і рас (Л. Леві-Брюль), а також є найтиповішим способом категоризації дійсності і у свідомості сучасної людини.

Фольклорні тексти у повному обсязі демонструють об'єктивацію принципу бінарності (В. Пропп, К. Леві-Строс та ін.), виступають каналом трансляції культури, що супроводжує людину на всіх етапах її соціального буття.